

2. Studiosus

Перший курс не запам'ятався нічим, крім осінньої поїздки до колгоспу, де ми більше місяця працювали в полі, знайомилися поміж собою, хтось відчував себе лідером, а хтось, як, наприклад, я, забивався в куточок і дивився, що з усього цього буде. Власне, роботи було не так багато, школярами ми працювали в рідному колгоспі значно більше і з більшою відповідальністю. Потім для нас, «маргіналів», почався час наполегливого зубріння всього, що стосувалося німецької мови, особливо багато довелося працювати над вимовою. Відразу стало видно, кого підготували репетитори, хто готувався на свій розсуд. Нас, сільських дітей, у групі було троє: я, Галя Кручан, якій ледве виповнилося п'ятнадцять років і яка була сиротою, та Варя Горстка, яку я знала заочно до вступу в університет, ми з нею разом дописували до німецькомовної газети «Neues Leben» («Нове життя»), яка виходила в Москві для радянських німців. Я посидала туди свої німецькомовні вірші та оповідання, а Варя різні дописи про картинну галерею в селі Пархомівці, звідки вона була родом. За рік ми зі своїм відставанням впоралися і вже доросли до відмінних оцінок. У групі всі вчилися на «відмінно» з усіх предметів. Лише з історії партії чомусь ми з Галею Кручан не могли піднятися вище четвірки, як не старалися. Можливо, ми просто не вміли демонструвати в потрібній мірі свою особливу «лояльність», як з насмішкою пояснювала нам одна наша однокурсниця. Галині спроби «догодити» своїми відповідями суворому партійцю стали навіть предметом анекдотів на всьому курсі. Одного разу вона так розхвилювалася, що зі сльозами на очах вмовляла викладача не гніватися: «Як Ви, дядьку, скажете, так і буде», – схлипувала ображена відмінниця. Взагалі вона в усьому була схожа на героїнь української літератури 19-го століття: червоні ніжні щічки, брови рівним рядочком, «козир-дівка» зі сторінок Квітки-Основ'яненка. Доморощені дисиденти вибудовували цілі дискусії, щоб потім усе звести до сакраментальної розв'язки: «Як Ви, дядьку скажете, так і буде». У цьому, мовляв, і полягає смисл партійних наук. Усе це нам з Галею вийшло боком на ленінському заліку на другому курсі. Але Галя залік все-таки отримала, а я чомусь ні. Мабуть, мої показники «лояльності» були на особливо низькому рівні. Потім з тих, хто отримав цей залік, формувалася група студентів, які поїхали на мовну практику до НДР. Вийшло так, що з групи не поїхала я одна, хоча мої успіхи з мови на цей час були одні з найкращих. Розчарування було надто великим. Ні антирадянщина, ні націоналізм, ні якісь інші ідеологічні гріхи мене на той

час ще й близько не зачепили, але ніс якогось «пастуха» щось унюхав наперед. Може, комусь треба було готувати людський матеріал для особливих ідеологічних експериментів, хто знає... Хотілося забігти на край світа і в цьому мені в прямому розумінні допомогла Лариса Ільїнська, молода харківська поетеса, яка також переживала в той час якусь затяжну кризу, щось у неї розладилося в стосунках з чоловіком, який був набагато старший за неї, мав важкий характер, виступав перед молоддю з лекціями на тему духовності, практикував гіпноз, особливо стосовно молодих дівчат. Лариса вже все узгодила, щоб їхати на Єнісей працювати матросом на корабель «Олександр Матросов», на якому усе літо проводилися наукові симпозиуми, конференції, творчі зустрічі. Я з неймовірною радістю приєдналася до неї. У Москві Лариса зробила паузу і вирішила пройтися по літературних тусовках, на яких з успіхом читала свої вірші. Пригадую вірш, який особливо подобався поетам-чоловікам: «Я – кукла с глазами чёрными, / в рамках комнаты заточённая./ Захотели: одели по моде,/ Захотели и дали по морде». У Ларисі вбачали якусь бунтарку. Минав 1967-й рік, за всім шукали вияв протесту. Під її впливом я також почала писати вірші російською мовою і навіть встигла вслід за Ларисою заслужити похвалу московської богемі. Але далі ми зволікати не могли, треба було їхати до Сибіру, вірніше летіти літаком, бо ми й так запізнювалися.

Лариса пролетіла крізь кілька місяців мого життя, мов яскрава комета. Чому вона мене тільки не навчила! Наприклад, плавати, навіть плавати під водою в ластах та масці. Коли я пірнула в такому обладунку на Єнісеї і довго не виринала, наші нові знайомі запитали Ларису, невже, мовляв, Ваша подруга такий крутий підводник, що так довго може перебувати під водою без особливого спорядження. Лариса сполошилася і таки встигла порятувати мені життя. Перебування на кораблі було надзвичайно цікавим, з нами жило навіть приручене ведмежа. Роботи було багато, особливо в мене, бо я працювала на камбузі (тобто забезпечувала функціонування їдальні), все мало бути ідеально чистим, вчасно вимитим, зразковим. Корабель було виготовлено в Ростоку, в східній Німеччині, він мав три поверхи, людей на ньому поміщалося до тисячі. Восени навігація закінчувалася, треба було приймати рішення, що робити далі. Лариса вирішила залишитися вчителювати на Таймирі. Оскільки я все намагалася робити, як вона, то також лишилася там, але в листопаді я запанікувала, тим більше, що батьки присоромлювали мене за мій авантюризм, як вони називали мій вибір, переконували, що можливість вчитися в такому престижному виші не лише моя власна заслуга, що я маю отримати диплом, а вже потім творити

свавілля. Лариса якраз вийшла заміж за хлопця з нашої команди, на кілька років молодшого за неї і закоханого до нестями. Він не відступав від неї ані на крок, їх мов огорнуло якесь особливе марево. Я відчула себе самотньою і покинутою на краю світу, а вже мала розпочатися полярна ніч. У листопаді я через Норильськ повернулася до Харкова, досклала заліки та іспити і залишилася на своєму курсі. На третьому курсі з'явилися найцікавіші предмети: німецька література та історія німецької мови. Ці два предмети читав Лев Самойлович Вольф, випускник Варшавського університету, блискучий ерудит та інтелектуал, який втік з Польщі 1939-го року до Радянського Союзу, рятуючись від концтабору. Про нього серед студентства ходило багато міфів, легенд, студенти його здебільшого не любили і боялися. І от в такому настрої ми підійшли до семінару, присвяченому Лессінгу. І тут виявилася прикра обставина, що в групі ніхто оригінальних текстів не читав, у кращому випадку комусь вдалося заглянути до підручника чи до якогось довідника. Але ж я то Лессінга не просто ледь не всього перечитала, він був моїм улюбленим автором, особливо мені подобалася його філософська віршована драма «Натан Мудрий», уривки з якої я навіть вчила напам'ять. І я насмілилася підняти руку. Мої сумбурні думки з приводу того чи іншого епізоду зацікавили викладача, час від часу він високо зводив брови, щось його смішило, щось дивувало, але мій монолог він не перебивав. Саме в рамках теми Лессінга було порушене і єврейське питання, яке на той час не порушував ніхто й ніколи. Але «Натан Мудрий» увесь складався з єврейського питання. У мене ані власних думок, ані власного досвіду на тему єврейства не було. На нашому хуторі були люди з єврейськими іменами (той же Давид Корнієнко, чоловік моєї тітки, були ще Симеон та Ханна), були й інші імена з Біблії, але де і в кого не було імен з Біблії?

Цікаві були й заняття з історії мови, але унікальну нагоду заглибитися в давню німецьку мову та середньовічну літературу я, на жаль, прогавила. Просто не була до того готова. А от з літературою вийшло інакше. Захоплення німецькими романтиками, наприклад, залишилося на все життя. Лев Самойлович мене в цьому дуже підтримував, у нього вдома була чудова бібліотека, якісь книги він давав почитати, якісь дарував, навіть коштовні унікальні книги, видані в Німеччині. Я й сьогодні зберігаю подаровану ним книгу Гельдерліна, який також був нашим спільним улюбленим поетом, якого я мала нахабство перекладати. Це пізніше Василь Олександрович Мисик пояснив мені, як треба перекладати силабічну поезію Фрідріха Гельдерліна, а Лев Самойлович усі мої незграбні спроби перекладу хвалив, продовжував підтримувати та дарувати книги. І при всьому цьому про нього

ходила слава скупого лицаря, що він, мовляв, продає студентам свої нецікаві методичні посібники з літератури та історії мови надто дорого. Що він надто відверто демонструє свою зневагу до тих, кого називав «сіромахами» та «бездарностями». Наприклад, на якомусь екзамені на заочному відділенні він умудрився всістися в кріслі, поклавши ноги на стіл, при цьому знехотя попивав з термоса каву та відкушував шматочки пирога. Коли якогось студента це сковувало і той розгублювався та обривав свою відповідь, викладач запрошував його продовжувати говорити, мовляв, апетиту йому вже ніщо тут зіпсувати не може. Того, що він хотів би почути, тут він не почує...

Іншою дуже колоритною та неповторною фігурою на факультеті іноземних мов був Олег Олексійович Миронов, який знав кілька європейських мов, в тому числі скандинавські, на той час мало популярні та вживані. У нас він викладав латину та зарубіжну літературу. Олег Олексійович, крім усього іншого, був українським націоналістом, ніколи цього не приховував, але й не демонстрував без причини. На факультеті він був один такий. У цілому тут панував зовсім інший дух. Пригадую, коли я на першому курсі запитала про щось українською мовою викладачку з французького відділення, вона здивовано на мене подивилася, оглянулася, чи є свідки спілкування з неофітом, а пересвідчившись, що такі є, зневажливо запитала у відповідь: «А по-челавечески Ви гаваріть умеете?» У мене тоді не вистачило ні клепки, ні сміливості поставити її на місце, але то була б марна спроба. Уся атмосфера на той час була на всьому факультеті, м'яко кажучи, не українська. Аж тут Миронов! Його навіть запеклі шовіністи сприймали таким, яким він був. А був він аристократом духу, інтелектуалом, поліглотом. Темою його кандидатської дисертації були переклади Тараса Шевченка німецькою мовою. Це були передусім переклади Гуго Гупперта, поета та перекладача зі східної Німеччини, це було важливо, бо те, що походило із західної Німеччини викликало підозру та недоброзичливість. Олег Олексійович захищався в Києві одночасно з Віктором Коптіловим (Коптілов захищав докторську). Ті, хто прийшов вболівати за цих двох перекладознавців пізніше говорили, що ніби побували на святі, де свої кращі досягнення демонстрували київська та харківська школи перекладознавства. Миронов першим показав нам, як треба «і чужому научатись, і свого не цуратись». Це він на одній із лекцій попросив нас назвати імена трьох сучасних українських поетів світового рівня, які живуть і працюють у Харкові. Цих імен не знав ніхто. Українська література вважалася після світової та російської маргінальною і нецікавою. Але так міркували далеко

не всі студенти. Уже на наступній лекції знайшлися ті, хто встиг за час, що збіг від попереднього заняття, почитати вірші Василя Мисика, Івана Виргана, Ігоря Муратова та скласти про них свою власну думку.

Олег Олексійович Миронов був дуже вразливою людиною, він надміру страждав, коли ставав свідком прояву якихось нищих вчинків, якоїсь несправедливості. Дещо пізніше, коли я вже вчилася в аспірантурі в Дніпропетровську, мій науковий керівник Клавдія Павлівна Фролова запросила О.Миронова взяти в участь в одній дуже престижній конференції, де мали бути найвищі авторитети від науки із Москви, Ленінграда та Києва. Їхати довелося на автобусі, автобус Олег Олексійович переносив важко, тож після поїздки був дещо роздратований, але сама конференція йому дуже сподобалася. На тому треба було й ставити крапку, але колеги дуже переконливо запрошували його на банкет і він не зміг їм відмовити. Краще б він цього не робив, бо на банкеті великі авторитети показали своє зовсім інше обличчя: хтось напився, як свиня, до когось приставили дівичю-комсомолку для задоволення формальних і неформальних потреб. Серед таких дівичь-комсомолок опинилася і небога когось із проректорів, що зовсім вибило з колії харківського гостя. Він ще на банкеті почав голосно міркувати про свинські звички феодалів-партійців, про ницість середньовіччя. Клавдії Павлівні довелося проявити увесь свій хист дипломатки, щоб якось усе затихло. Потім вона мені говорила, що світ у цілому змінити не можна, а от творити добрі справи, допомагати іншим – це можна, але для цього треба нарощувати власну силу і не піддаватися ситуативним настроям, не давати волю емоціям, бо так і до інфаркту недалеко. І всі твої добрі справи «добрі люди» накриють мокрою рядниною. Олег Олексійович змовчати не міг, емоції його переповнювали, своє нервово здоров'я він підривав чим далі більше...

Інша непересічна постать серед викладачів – Генріх Вільгельмович Ейгер, випускник Ленінградського університету. Він як приїхав до Харкова із потертим портфеликом, так з ним і ходив роками. Зовні був схожий на велику замріяну дитину. Мене він долучав до своїх проєктів-прожектів на тему перекладів російських та українських поетів німецькою мовою. З мого боку то було чисте нахабство, а от сам Ейгер німецьку мову знав набагато краще за багатьох німців, навіть дуже освічених. Усі наші проєкти-прожекти лишилися нереалізованими, я для таких справ була надто мала та недосвідчена, а Генріх Вільгельмович надто непрактичний та не пробивний. У його квартирі на вулиці Ольминського провалився дах, над головою мрійника сяяли зорі, в таких умовах він пережив велику трагедію – смерть

доньки, яка тяжко захворіла. Ніхто йому вчасно не допоміг, так він і виїхав до Німеччини...

Час навчання збіг швидко і настав день, коли ми мали підписати наші призначення на перші місця роботи. Мабуть, у всіх це важливе рішення обговорювалося заздалегідь, кожен свій вибір зважував та обдумував. Я ж виявилася до цього моменту неготовою. Підготовка до цієї події якось пройшла мимо моєї уваги. Ось тут слід згадати ще одну непересічну постать на нашому факультеті – Олександра Драчука. Постать загадкова і непроста. До речі, він був найближчим другом Миколи Лукаша. Але тоді ми про це не знали, бо Лукаш давно переїхав до Києва, його перекладами ми захоплювалися, але те, що він мав прямий стосунок до Харкова, до факультету іноземних мов, нас на той час аж ніяк не обходило. А от що постать Драчука охоплювала якась таємниця, що він працював у контррозвідці, що про його минуле боялися говорити, це було актуальним. І от ця людина на розподілі заявляє, що мене залишають працювати на кафедрі. Від несподіванки я розгубилася, мабуть, навіть злякалася і вся моя неадекватність вистрибнула з мене, мов чортик із табакерки. Ні, щоб помовчати, трохи подумати, принаймні не приймати рішення «з галопу», я випалила, що мій обов'язок – відпрацювати в сільській школі, що до роботи у вузі я недостатньо підготовлена і ще несла якусь нісенітницю. Недалеко сидів Віктор Іванович Каравашкін і дивно усміхався, мабуть він згадав мою маячню на співбесіді, де я оспівувала своїх корів, збиралася стати передовою дояркою та напоїти молоком увесь білий світ. Драчук дивився на мене, як лікар на психічно хворого, більше не сказав нічого. А коли через кілька років вже після закінчення аспірантури я сама попросилася до нього на кафедру, він уїдливо запитав: «А хіба в одну й ту ж воду можна заходити двічі?»...

Студентські роки були водночас і роками мандрівок по літературних студіях Харкова. За порадою моєї наставниці Лариси я спершу подалася до студії, яку вела при будинку будівельників Марина Гаврилова. Сама Гаврилова писала казки російською мовою, писала їх негусто, мабуть, головною справою для неї була літературна студія. Тут вона викладала всю душу. Вона робила все, щоб студійці товаришували поміж собою, щоб твори обговорювалися вимогливо, але доброзичливо. Для неї всі її студійці були геніями. Геніями чи не геніями, але обдарованими були таки всі. Більшість із них з часом написала свої талановиті книги, вступила до спілки письменників, ці автори стали відомими. Наприклад, художниця і поетеса Вікторія Яновська-Добриніна, яка на сьогодні проживає в Німеччині. Відомий харківський поет і перекладач Олексій Бінкевич. Надзвичайно

яскравою в цьому гурті була поетеса Світлана Озерська. Пригадується один із її ранніх віршів:

Детям предпочтение!

Верьте: я – ребёнок.

Иглами обиды

Обросла под ель.

Топоры и пилы

Вместо распашонок.

Смоляные бусы

Мне еще надень!

На жаль, цю талановиту людину ще в юні роки почали мучити психічні розлади, її життя було трагічним і обірвалося досить рано. Але в ті далекі студійні роки вона була генератором, натхненником і непоступливим суддею всього нашого творчого життя. Світлана писала довжелезні аналітичні статті про чергову добірку когось із початківців. Її ерудиція не знала меж. Її знання світової та російської літератури були надзвичайно глибокими, але трактувала вона все по-своєму. Вона болісно реагувала на фальш, нещирість, пристосуванство. А це ж були часи, коли без віршів-паровозів видати хоча б малесеньку збірку було неможливо. Наша наставниця найбільших здобутків чекала саме від Світлани, вважала її найталановитішою на студії. Якось вона на одне із наших засідань запросила авторитета з Москви. Найбільше уваги було приділено віршам Світлани. Авторитету наша студія сподобалася, свої напучувальні слова він висловлював нам, потім мав ще конфіденціальну розмову з Гавриловою, після якої вона на гостя образилася, переказувати нам зміст розмови не стала, але час від часу складала губи бантиком і повторювала, дивлячись на Світлану: «Сумбур! Ну и пусть сумбур! Но это самый талантливый сумбур, какой я видела!». Десь у цей період я почала писати вірші українською мовою. Якось воно вийшло само собою. Спогади про село та бабусю Явдоху, збірки українського фольклору, які невідомо звідки опинилися тоді в моїх руках, вплив Олега Миронова, слова Гердера, адресовані юному Гете, що, мовляв, справжнє мистецтво може з'явитися лише на національному ґрунті. Якось воно так і закрутилося. На студії мої перші спроби писати українською викликали щире захоплення.

Складалося враження, що до української мови і особливого таланту не треба, вона спрацює сама за себе...

Не пригадую точно, який це був рік. У Харкові проводився масштабний письменницький з'їзд, письменники сиділи у великому залі, мабуть, якогось будинку культури. Світлана, озброївшись літературним довідником, тягла мене за собою поміж рядів, звіряла фотографії в довіднику з присутніми літераторами, іноді цитувала чийсь партійні вірші і з якоюсь дитячою образою оберталася до мене: ось які вони, чесні та правдиві. Так ми дійшли до ряду, де сидів Василь Мисик, тоді я вперше побачила живого поета-легенду так близько. Світлана також розгубилася і не знайшлася, що сказати. Відчувалося, що ця людина кожною клітиною була інша, була вища і досконаліша. Потім почалися вірнопіддані виступи, Світлана схопила мене за руку і потягла геть із приміщення – «на волю, в пампаси!».

Найбільшою, найвпливовішою літературною студією в Харкові на той час була студія, яка проводила свої засідання в приміщенні спілки письменників по вулиці Чернишевського, 59. Тут переважала україномовна стихія, клекотали хлопці-орли, які нестямно закрюковували все, що не досягало до того рівня, який вони б хотіли бачити. Передусім виділявся в цьому гурті Володя Муровайко (якого, на жаль, давно вже немає на цьому світі), услід за ним розпрямляв свої крила ще зовсім юний Леонід Тома. Леонід закінчив школу з медаллю, був родом із Сорочинців, ледь не родич самого Гоголя. Це він якось заявив, що немає такого слова на світі, яке не можна було б легітимізувати в українській мові. Присутній при цій розмові Микола Козак запропонував юному новатору мови легітимізувати російське слово «алый». «Та запросто», – відгукнувся на цю пропозицію безстрашний автор із Сорочинців і за мить прочитав свій експромт-шедевр, де слово «алый» звучало доречно і природно. Хлопці були справді дуже талановитими. Усі вони мали одну ахіллесову п'яту: кожен вважав себе найбільшим знавцем української мови, а в текстах кожного іншого такий прискіпливий експерт негайно знаходив купу усіляких русизмів, впливів суржика, стилістичних неоковирностей. Не пригадую, щоб у цей час студію відвідував В'ячеслав Романовський, мабуть, він відбував свою службу в армії, а в студії з'явився пізніше. Ще був вишуканий Роман Гнатишин (на жаль, загинув трагічною смертю дуже рано) зі своєю заглибленістю в світову культуру, він міг так поставити тобі запитання про твоє власне місце в світовій культурі, що ти не відчував себе після цього всього навіть пилинкою в космосі. Тут автор-початківець, який мав необережність висунути свої твори на обговорення, стояв після чергового розгрому, як тополинка при

дорозі після потужного урагану, – ані листочка на поламаних гілочках, ані крихітки надії, що сонечко та дощик іще піднімуть тебе із небуття...

У такій «лютій» атмосфері щоденного побиття наївних початківців наді мною взяв шефство Микола Козак, очевидно побоюючись, що нещадні хлопці-орли таки доб'ють мою ще не окріплу на українському ґрунті творчу душу і українська література не дорахується такої потрібної для її процвітання ще однієї української поетеси. В устах Миколи Козака це звучало, як пісня: «Українська поетеса». Він відібрав на свій розсуд мої кращі «шедеври», поніс їх Юрієві Стадниченку, який мав, крім усього іншого, ще й педагогічний талант стосовно початківців, і вони разом підготували мою першу публікацію в літературному часописі «Прапор» (нині «Березіль»). Це були пафосно-філософські твори, без «паровозної» тематики («паровозів» я не писала ніколи). Виявляється, за бажанням редакторів навіть тоді, на самому початку 70-х, можна було друкувати й таке. На тому етапі це був успіх. Мої колеги по гаврилівській літстудії щиро за мене раділи: «Ми ж тобі говорили: пиши українською! Це твоє».

Окрема сторінка мандрів літературними теренами Харківщини кінця 60-х – початку 70-х – деркачівська літературна студія Віктора Петровича Тимченка. Це була велика літературна родина, де панував дух взаємної любові та поваги. Тут ніхто нікого не «громив», але й без критики не обходилося. Звісно, іноді хтось на ту критику ображався, але довго тримати образу тут було неможливо. Власне, «приблудою» на цій студії я була одна. Усі інші ніби вирости із рідної деркачівської землі і ця причетність до рідного ґрунту надавала їм особливої сили та наснаги. Дуже зворушливою була постать ще зовсім дитини Олі Тараненко – образ раннього проліска: блакитна спідниця, біла блузка, світло-сірі, але дуже проникливі, не дитячі очі. Такою ж не за віком мудрою була й інша Оля – Оля Тимченко (Орлова), донька Віктора Петровича. Вона писала гарні вірші, але долю свою зв'язала з біологією. Вірний літературному вибору лишився Віктор Бойко, на той час вчитель фізики. Ще був майбутній декан ветеринарного інституту в Лозовеньках (де вчився Олександр Олесь) Микола Чумак. Студійців було багато, обговорення часто проходили вдома у Віктора Петровича, його дружина, вчителька Олександра Кузьмівна, виявляла до нас неміряну гостинність і це сприймалося, мов так і мало бути *ab ovo*. Інших таких літературних родин, мабуть, не було ніде й ніколи. Під час свого вчителювання по селах віддаленої Луганщини я за цією деркачівською атмосферою дуже сумувала.

Це моє вчителювання виявилось не таким райдужним, як очікувалося. Гарні були самі села на крайньому кордоні з Воронежчиною, а за кордоном знаходилися такі ж самі зі схожими або й зовсім тими самими назвами, люди розмовляли тим же українським слобожанським суржилом, були гарні стосунки з колегами та дітьми, але якось надто швидко до мене дійшло, що я найбільше за все хочу вчитися далі, наприклад, в аспірантурі. І тут, після другого року вчителювання, мені на очі потрапило оголошення в газеті про вступні іспити до аспірантури в Дніпропетровську. Якраз було одне місце зі спеціальністю «німецька література» при кафедрі зарубіжної літератури. Практичного розуму за час вчителювання мені не додалося, мені й на думку не спало, як ті місця в аспірантурі заздалегідь обговорюються, як підбираються кадри, що з вулиці туди рипатися не заведено. А я рипнулася. Прибувши до Дніпропетровська першим ділом пішла шукати сліди Дмитра Яворницького, проводила цілі години в історичному музеї, щось собі записувала, про що мені пізніше не забарилися нагадати. До іспитів мене допустили, бо формально я мала на це право, ще й оцінки поставили пристойні, здається, одну п'ятірку і одну четвірку. На кафедрі на мене дивилися з подивом, розмовляли обережно, мов я була розвідником з чужого табору. А потім трапилося те, чого не очікував ніхто: дівчину, яка від кафедри йшла на це місце і отримала відмінні оцінки, звинуватили в приналежності до молодіжної сіоністської організації, щось почалося надто серйозне. Мене до аспірантури зарахували, але ніхто з викладачів кафедри бути моїм керівником не хотів, загальне ставлення було відверто ворожим. А тим часом до мене стала навідуватися дивна вульгарна жінка з парткому, яка могла, наприклад, поцікавитися, чому я не пішла на Комсомольський острів, мовляв, усі націоналісти там. Я не могла зрозуміти, що вона хоче. Ситуація заходила в глухий кут, але тут надійшов порятунок звідти, звідки я його ніколи не чекала. Мене запросила до себе Клавдія Павлівна Фролова, колишня акторка, завідувачка кафедри української літератури, недавній доктор наук, в університетських колах дуже відома людина. Поговорила зі мною, похитала головою і пообіцяла знайти для мене якийсь вихід. Де вона вирішувала мою долю, я не знаю, але моє життя відтоді радикально змінилося. Формально я залишилася на кафедрі зарубіжної літератури, але моїм керівником було призначено Клавдію Павлівну. Оскільки її докторська була присвячена розвитку образної свідомості в поезії, то й мою тему вона сформулювала приблизно так само, але матеріалом для дослідження ми взяли поезію східної Німеччини повоєнного часу. Лев Самойлович Вольф був дуже

розчарований таким поворотом справи, він радив досліджувати поезію Фрідріха Гельдерліна, а от Олег Миронов охоче надавав такі потрібні мені консультації саме німецького аспекту дослідження. А коли робота була написана, Клавдія Павлівна звернулася за допомогою до Кіри Олександрівни Шахової. На той час це був позахмарний авторитет в науці і великої душі людина. Час від часу вона вихоплювала з гурту провінційних пошукувачів тих, що, на її погляд, мали непогану перспективу на майбутнє, і сприяла захисту їхніх дисертацій чи публікацій, чи ще якомусь науковому зростанню. Тобто мала державницький погляд на речі. На цей раз вона підхопила нас двох: мене і Галю Бордюк із Кам'янець-Подільського. Вона нас пригощала, просвіщала, познайомила зі своїми київськими аспірантами. Мені пропонувала писати під її керівництвом докторську дисертацію. Коли я ближче роздивилася її київських аспірантів, я зрозуміла, що я зовсім із іншого тіста. Це були люди з відточеним аналітичним мисленням, люди дисципліни і системи, більшість із них зробили успішну кар'єру або в науці, або в дипломатії. Я ж була і залишилася клубком некерованих емоцій з раптовими виявами неадекватності, єдиний плюс, який мене рятував у цьому непростому академічному морі, була моя спасенна інтуїція. Я взяла участь в кількох проектах, подала свої статті до наукових збірників, на цьому моя співпраця скінчилася. Коли через багато років, десь на початку похмурих дев'яностих, я супроводжувала делегацію нюрнберзьких письменників, наші стежки з Кірою Олександрівною перетнулися в стінах київської спілки письменників. Я була замучена своїми родинними негараздами (важкі хвороби дітей, чоловіка), як завжди, простуджена, погано вдягнена. Вона підійшла до мене, обняла і співчутливо сказала: «Бачу, що життя в Харкові не мед. У Києві меду більше». А я подумала: не таке погане людське життя, коли серед людей трапляються такі неймовірно обдаровані і щедрі душею люди...